

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ” СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

УДК 159.923:371.13.000

В. І. Барко

У системі сучасної освіти дедалі більш актуальним є застосування компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Цей підхід викликає необхідність переглянути цілі, завдання та результати професійного навчання, розробки нових концептуально-методологічних основ професійної освіти, створення нових моделей підготовки фахівців з вищою професійною освітою, доопрацювання існуючих державних освітніх стандартів з урахуванням сучасних вимог до виконання професійної діяльності тощо.

Більшість сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників підкреслюють, що компетентнісний підхід виник унаслідок дії низки об'єктивних чинників, пов'язаних із процесами глобалізації, інтеграції, які охопили суспільство, швидкими змінами соціально-економічних умов життя, оновлення знань та зростання обсягів інформації, виникнення автоматизованих і комунікативних технологій управління, що у своїй сукупності призводять до зростання вимог до рівня й якості підготовки фахівців з вищою освітою. Одним із шляхів оновлення змісту освіти та узгодження його із сучасними потребами, інтеграцією до європейського і світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на набуття ключових компетентностей та створення ефективних механізмів їх запровадження.

Європейська вища освіта стоїть перед важливим викликом і майбутніми можливостями глобалізації та прискореного технологічного розвитку з новими постачальниками послуг, новими особами, які навчаються, і новими типами навчання. Студенто-центроване навчання та мобільність допоможуть розвинути компетенції, що необхідні їм на ринку праці, який постійно змінюється, і надасть їм можливість стати активними та відповідальними громадянами.

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні, або ключові, уміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові уявлення, опори, або опорні знання. Компетентності, на думку експертів Ради Європи, передбачають:

спроможність особистості сприймати і відповідати на індивідуальні та соціальні потреби;

комплекс відношень, цінностей, знань і навичок.

Таке визначення поняття компетентностей певним чином збігається з положеннями, що висловлюють українські вчені. Науковці (В. І. Байденко, О. Ф. Волобуєва, І. О. Зимня, Г. М. Несен, Н. Г. Ничкало, О. В. Овчарук, Г. В. Попова, Л. В. Сохань, Ю. Г. Татур, І. Г. Єрмакова) визначають його як виражену здатність фахівця застосовувати знання, уміння та навички і виявляти певні соціально-особистісні якості в процесі професійної діяльності [2; 5; 6; 9–11]. Н. Авдеєва розглядає компетентності як своєрідні індикатори, які характеризують готовність особистості до життя в суспільстві [1]. Більш точно, на нашу думку, сутність категорії “компетентність” визначено українськими науковцями В. В. Ягуповим та В. І. Свистун. Вони розглядають це поняття як підготовленість до певної професійної діяльності і наявність професійно важливих якостей фахівця, що сприяють цій діяльності. За їх розумінням, компетентність виявляється в діяльності та не може обмежуватися лише певними знаннями, уміннями і навичками [4]. Так, наприклад, А. В. Хуторський, характеризуючи поняття “компетенція”, наголошує, що воно “...включає сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які задаються щодо визначеного кола предметів та процесів і необхідні для якісної продуктивної діяльності стосовно них” [16]. У “Національній рамці кваліфікацій вищої освіти”, що розроблена Міністерством освіти і науки України, компетенції визначаються як знання та вміння, які характеризують здатність студента виконувати, розуміти, відображати і пізнавати те, що вимагається освітньо-кваліфікаційною характеристикою фахівця [7].

Однак представники європейських наукових кіл, насамперед, виходять з особистісних та соціальних потреб, задоволенню яких мають сприяти компетентності. Запропоноване в європейському проекті TUNING “...поняття компетенції включає знання і розуміння (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати та розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття і життя з іншими в соціальному контексті)” [15].

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI), поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок і відношень, що надають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, які підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності. Для того, щоб полегшити процес оцінювання компетентностей, Департамент пропонує виокремити з цього поняття такі індикатори, як набуті знання, уміння, навички та навчальні досягнення [9].

Ще однією розробкою загальноєвропейського рівня є результати робочих засідань представників країн Євросоюзу з визначення нових базових компетентностей (Лісабон, 2001 р.). Так, за результатами звіту, поданого до Європейської ради в Стокгольмі, робоча група експертів запропонувала, що ключові компетентності для навчання впродовж життя мають містити такі вісім основних галузей ключових компетентностей у навчанні: (фундаментальні) навички рахування і письма; базові компетентності в галузях математики, природничих наук та технологій; іноземні мови; ІКТ-навички і використання технологій; уміння навчатись; соціальні навички; підприємницькі навички; загальна культура [11].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) детально розглядає і спрямовує сьогодні свою діяльність на проблему впровадження ключових компетентностей у зміст освіти. Починаючи з 80-х років, ОЕСР розпочала використовувати зібрані дані про освіту в різних країнах з позицій їх результативності й ефективності, що надало можливість визначити систему освітніх індикаторів. Саме країни-члени ОЕСР відзначили, що, починаючи з 90-х років, бракує досліджень щодо теоретичних та концептуальних засад знань, навичок і компетентностей та їх співвідношень між собою. У визначенні поняття компетентності і сьогодні немає однозначності [9].

З метою певного поступу у визначенні вищезазначених понять у межах Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США і Канади було започатковано програму “Визначення та відбір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади” зі скороченою назвою “DeSeCo” (1997 р.), яку започаткувала група експертів з різних галузей – освіти, бізнесу, праці, здоров’я, представників міжнародних, національних освітніх інституцій тощо. Програма “DeSeCo” наразі робить спробу систематизувати й узагальнити досвід багатьох країн у визначенні та відборі ключових компетентностей.

На думку експертів ОЕСР, створення умов для набуття необхідних компетентностей упродовж усього життя сприятиме:

продуктивності і конкурентоздатності на ринку праці;

скороченню безробіття завдяки розвитку гнучкої (адаптивної) та кваліфікованої робочої сили;

розвитку середовища для інноваційних перетворень в умовах глобальної конкуренції.

З огляду на перспективу, набуття особистістю необхідних життєвих (ключових) компетентностей є важливим для особистості, оскільки вони сприятимуть:

участі у формуванні демократичних засад суспільства;

соціальному взаєморозумінню і справедливості;
дотриманню прав людини.

Експерти програми “DeSeCo” визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти і виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії [9].

Отже, поняття ключових компетентностей (key competencies) (ОЕСР) застосовується для визначення компетентностей, які надають можливість особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах та роблять внесок у розвиток якості суспільства й особистого успіху, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер. Ключові компетентності становлять основний набір найзагальніших понять, які мають бути деталізовані в комплексі знань, умінь, навичок, цінностей і відносин за навчальними галузями та життєвими сферами особистості.

Проаналізувавши процес відбору ключових компетентностей у європейських країнах, ми здійснили узагальнену класифікацію основних переліків ключових компетентностей, що розподілилися за трьома основними блоками (ключовими групами компетентностей): соціальні, мотиваційні і функціональні компетентності.

Питання компетентнісної освіти є актуальним не лише для європейських науковців. Так, фахівці США в структурі компетентнісної освіти визначають три основних компоненти: формування знань, умінь та цінностей особистості [8]. Щодо компетентності набувають значного поширення ідеї Едмунда Шорта. Унаслідок ґрунтовних досліджень учений пропонує тлумачення змісту понять “компетентність”, “компетентний”, “компетенція”, “компетенції” і на цій основі обґрунтовує чотири загальні концепції компетентності. Попри те, що кожна з них є авторською та претендує на дискусію, усе ж нам видається за доцільне їх проаналізувати.

Так, згідно з першою концепцією (компетентність тлумачиться як поведінка чи дія), розуміння компетентності є неподільним із набуттям спеціалістом певного обсягу вмінь і навичок, які є визначальними для певної діяльності, якій притаманна творчість.

У другій концепції компетентність розглядається на тлі опанування фахівцем знань, умінь та навичок. По цьому визначається його право в кожній обраній професійній дії робити свідомий вибір, удосконалювати перманентно свою діяльність. Сутність концепції вчений вбачає в тому, що кожен фахівець користується досить різноманітними знаннями і навичками в контексті певної діяльності та способів її здійснення, а також дотримання цілісності її процесу.

За третьою концепцією, компетентність автор тлумачить так: це “ступінь (рівень) сформованих здібностей, які на офіційному рівні ухвалено як достатні”. За таким тлумаченням компетентність оцінюють відповідно до ухвалених державних стандартів чи критеріїв якості. Отже, вона (компетентність) повинна не лише відповідати певному рівню, визнаному офіційно, а й особливостям галузі професійної діяльності. Можемо проектувати такий погляд на проблему професійної компетентності, що вирізняється чітко окресленими особливостями та сферою реалізації.

Щодо четвертої концепції, то компетентність учений вбачає у властивості чи способі буття людини. Таким чином, мета цієї концепції полягає у визначенні характерних рис компетентності загалом. В основу авторського бачення покладається визначення природи певної особистісної властивості, а також її бажаність для людини. На основі отриманих даних про фахівця його особистість можна охарактеризувати як компетентну чи некомпетентну.

Чималий здобуток належить і дослідженням німецьких учених. Вони вважають, що компетентність є результатом впливу у певній сфері пізнання чи діяльності. Відповідно налагоджується “зв’язок між змістом та операціями чи видами діяльності, подібними до цього змісту” [8]. Дослідниками запропоновано низку моделей компетентності, в яких описано завдання, мету, структуру й очікувані результати стосовно спеціальних навчальних дисциплін.

Отже, сукупно вони відображають компоненти та етапи розвитку компетентностей учнів, проектують орієнтовні напрямки в межах самовдосконалення. Якщо врахувати тактику і стратегію Болонського процесу, то цілком логічними виглядають підходи європейських експертів до внутрішньої структури компетентності. Це знання, пізнавальні та практичні навички, відношення, емоції, цінності і дотримання етики, особистісна мотивація [8].

Аналізуючи наукові підходи, Дж. Равен виокремлює 39 складових компетентності, оперуючи для їх визначення такими поняттями, як готовність, здатність, тенденція, схильність. Зокрема, до цього переліку входять: тенденція контролювати свою діяльність; готовність та здатність самостійно навчатися; впевненість у собі; критичне мислення; готовність вирішувати складні питання; готовність використовувати інновації для досягнення мети; наполегливість; персональна відповідальність; здатність слухати інших і брати до уваги почуте; здатність розв'язувати конфлікти тощо [14, с. 281–296].

Дослідник Р. Квасніца вважає, що структура компетентності вчителя складається з двох комплексів-підструктур: комплекс практично-моральних знань, досвіду та вмінь (I) і комплекс технологічно-аналітичних умінь та навичок (II). Відповідно, до першого комплексу включено здебільшого аксіологічні знання, досвід і вміння, які є необхідними для розуміння картини світу, оточення, себе. Унаслідок цього забезпечується міжособистісне порозуміння, налагоджується діалог та взаємодія. Перший комплекс підлягає диференціюванню на комунікативні, інтерпретаційні і моральні компетентності. Щодо другого комплексу, то він охоплює вміння аналізувати, порівнювати, транслювати, трансформувати, досягаючи очікуваної мети та цілей. Другий комплекс вирізняється такими групами компетентностей: постуляційні, методичні і реалізаційні [9].

Здійснивши аналіз становлення поняття “компетентність”, важливо зазначити, що в документах ЮНЕСКО окреслюється коло компетенцій, які повинні розглядатися всіма, як бажаний результат освіти. У доповіді

міжнародної комісії з освіти “Освіта: прихований скарб” Ж. Делор, сформулювавши “чотири стовпи”, на яких ґрунтується освіта: “...навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися разом, навчитися жити”, визначив, по суті, основні глобальні компетентності [3, с. 37].

Погоджуючись з цілями Європейського простору вищої освіти, що є простором, де вища освіта є суспільною відповідальністю, усі вищі навчальні заклади відповідають широким потребам суспільства завдяки різноманітності своїх місій. Українське суспільство повинно гарантувати вищим навчальним закладам необхідні ресурси для продовження виконання своїх цілей у повному обсязі, таких як підготовка студентів до життя в якості активних громадян демократичного суспільства, підготовка студентів до побудови їхньої майбутньої кар’єри, а також забезпечення можливостей для особистісного розвитку, створення та підтримка широкої і вдосконаленої бази знань, стимулювання дослідницької діяльності й інновацій. Необхідне реформування систем та політики вищої освіти, що відбувається, буде і надалі закріплюватися в європейських цінностях інституційної автономії, академічної свободи та соціальної справедливості і потребуватиме повного залучення студентів та викладачів.

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття ключових компетентностей, які склалися завдяки зусиллям міжнародних освітніх інституцій, а також оглянувши українські нормативні документи, програми та стандарти, слід зазначити, що на сьогодні немає однозначного визначення поняття ключових компетентностей. Дискусія, яка відбувається впродовж останніх 10-ти років, надала можливість багатьом країнам зробити власні узагальнення і визначення. Однак основна роль у розробленні визначень ключових компетентностей належить міжнародним організаціям, що зробили спробу узагальнити напрацювання педагогів з різних країн.

Оскільки сьогодні в Україні наукова й освітня спільнота висловлює готовність до сприйняття таких ініціатив, а набуття громадянських цінностей є метою освіти, пропозиції щодо впровадження позитивного досвіду зарубіжних

фахівців можуть стати значним внеском у реформування освіти в Україні і, що особливо важливо, сприятимуть інтеграції України в багатокультурне європейське та світове співтовариство. Очевидним є те, що в Україні назріла необхідність розпочати впровадження в зміст освіти системи ключових компетентностей, як це відбувається на міжнародному рівні, для покращання якості освіти.

Саме тому, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 року №1717 у 2001 році розпочався поступовий перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання, який передбачає розвантаження учнів упродовж кожного навчального року, створення умов для зміцнення здоров'я школярів; оновлення змісту освіти; перехід на компетентнісний підхід до організації навчального процесу.

Державна політика у галузі змісту освіти спрямована не лише на отримання учнями знань, умінь, навичок, а формування на їх основі ключових компетенцій, що сприятимуть умінню через спілкування знаходити порозуміння з іншими людьми, облаштовувати власне життя та бути корисним сім'ї, громаді, суспільству.

При цьому розвиток змісту освіти відбувається за напрямками: стандартизації; гуманізації; осучаснення; адаптації до нових умов і потреб полікультурного та поліетнічного суспільства [4].

Соціально-економічні перетворення в Україні зумовлюють значні зміни у системі професійної освіти. “Наше сьогодення вимагає від національної вищої школи взагалі і від кожного навчального закладу, опираючись на кращі традиції та досягнення професійної освіти і психолого-педагогічної науки, кардинального перегляду самого підходу до організації навчально-виховного процесу, до змісту фахової підготовки та виховання студентської молоді, до розробки і впровадження перспективних технологій навчання” [12, с. 226]. Водночас варто враховувати і те що процеси реформування стосуються як усіх галузей освіти в цілому, так і кожної з них окремо.

Отже, здійснений аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду доводить необхідність введення компетентнісного підходу в систему сучасної вищої освіти, яке є можливим лише при послідовному моделюванні всієї системи підготовки шляхом використання нестандартних форм, методів та засобів навчання у тісній взаємодії з майбутньою професійною діяльністю, тобто створення умов переходу від навчальної до професійної форм діяльності і від традиційної до інноваційної технології навчання. А це, у свою чергу, обумовлює необхідність уточнення сутності, змісту, структури, чинників що впливають на формування умов професійної компетентності, що надасть змогу реалізовувати свої здібності у професійній сфері, забезпечити підвищення рівня особистої відповідальності за наслідки своєї праці та можливість бути більш конкурентоздатними на сучасному ринку праці.

Список використаної літератури

1. Авдеева, Н. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования / Н. Авдеева // Педагогика. – 2003. – №5. – С. 34–39.
2. Волобуєва, О. Ф. Розвиток іншомовних здібностей як основа формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / О. Ф. Волобуєва // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наукових праць. Серія “Психологія”, №12. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – №3(27). – С. 233–240.
3. Делор, Ж. Образование: сокрытое сокровище / Ж. Делор. – ЮНЕСКО, 1996. – С. 37.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Освіта України. – 2004. – №5.
5. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
6. Зимняя, И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2005. – №11. – С. 14–20.
7. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / за заг. ред Я. Я. Балюбаша. – К. : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, 2008. – 77 с.

8. Лисенко, Н. В. Вища освіта України – погляд у світовий простір / Н. Лисенко // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. 12. – С. 3–11.
9. Овчарук, О. Ключові компетентності: європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2003. – №15–16. – С. 6–9.
10. Овчарук, О. Ключеві компетентності: Європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2004. – №2. – С. 6–9.
11. Овчарук, О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
12. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / [С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. В. Воловик та ін.] ; за ред. С. О. Сисоєвої. – К. : ВПОЛ, 2001. – 502 с.
13. Попова, Г. В. Профессиональная коммуникативная компетентность работника ОВД : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / Г. В. Попова. – Харьков, 1997 – 163 с.
14. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация : [пер. с англ.] / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
15. Tuning Educational Structures in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www/let.rug.nl/TuningProjekt/index.htm>; – tuning.unideusto.org/tuningeu.
16. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты : доклад на отделении философии образования и теоретической педагогики РАО 23 апреля 2002 г. [Електронний ресурс] / Центр “Эйдос”. – Режим доступу : www.eidos.ru/news/compet.htm. e-mail: info@eidos.ru.
17. Ягупов, В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / Ягупов В. В., Свистун В. І. – Режим доступу : www.libray.ukma.kiev.ua/e-lib/nz/nzv71_2007_pedagog/01_yagupov-w.pdf.